

EGY NEMZETKÖZI IDŐMÉRLEG-KUTATÁS NÉHÁNY EREDMÉNYE

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ — FERGE SÁNDORNÉ

Az időmérleg-, időfelhasználás-kutatás mindössze néhány évtizeddel ez-előtt indult meg, és az utolsó 10—15 évben vált a legkülönbözőbb szociológiai és társadalomstatisztikai vizsgálatok általánosan alkalmazott kiegészítő eszközévé. A módszer alkalmazásának — mely Magyarországon sem ismeretlen, hiszen csak a Központi Statisztikai Hivatal eddig két széles körű időmérleg-vizsgálatot hajtott végre — szinte új szakaszát jelenti az a nagyszabású nemzetközi összehasonlító vizsgálat, melyet az UNESCO égisze alatt működő bécsi társadalomtudományi központ szervezésében, *Szalai Sándor* professzor vezetésével több mint 10 ország hajtott végre 1965 folyamán.

Az időmérleg-vizsgálatok népszerűségének oka, hogy segítségükkel viszonylag egyszerű módon közelíthető meg korunk néhány fontos társadalmi problémája, mint például a munkaidő és a szabadidő egymásra hatása, a növekvő szabadidő felhasználása, az iparosodás és az urbanizáció kísérő jelenségeinek — ingázás, váltott műszakok, szolgáltatások terjedése stb. — hatásai, a nők társadalmi munkamegosztásba való mind intenzívebb bekapcsolódásának problémái stb.

Az utolsó évtizedben mindenfelé fokozódik a társadalmi önismeret igénye, ami azonban nem elégülhet ki teljes mértékben akkor, ha a vizsgálat csak egy országra korlátozódik, ha az egyes országoknak nincs módjuk a világban elfoglalt relatív helyzetük megítélésére. Ez az igény már számos összehasonlító vizsgálatban öltött testet, amelyek sok esetben végrehajthatók voltak a rendelkezésre álló adatok alapján. Az időmérleg esetében azonban — noha a legtöbb országban már volt ilyen típusú vizsgálat — nem támaszkodhatott az összehasonlítás a meglevő anyagokra, mert az időmérleg-kutatás módszerei még nem kristályosodtak ki (minden ország némileg más módszert használ azonos kérdések vizsgálata esetén is); továbbá mert az egyes vizsgálatok célja sokban különbözött, és ez a módszer — rendkívül rugalmas lévén — a vizsgálat céljaitól függően is változik; végül pedig mert az egyes vizsgálatok — ugyancsak a céltól függően — más-más sokaságra vonatkoztak (például csak a nőkre, csak a munkásokra, csak a rádióhallgatókra).

E hiányosságok felismerése vezetett az egy időben, azonos módszerekkel végrehajtott nemzetközi összehasonlító időmérleg-vizsgálat tervének kialakulásához. Mihelyt elkészült a javaslat, kitűnt, hogy az igények milyen nagyok: rövid idő alatt 12 ország egy-két tudományos intézménye kapcsolódott be a vizsgálatba, és az első fázis végrehajtása, az első eredmények közzététele után további

országok jelentkeztek. Emellett az eredetileg csak Európára tervezett vizsgálathoz hamarosan az Egyesült Államok és Peru is csatlakozott, újabban pedig az Európán kívüli világból Kuba, Kanada és Izrael kíván még részt venni a kutatásban.

Az összehasonlító vizsgálat tervét fő vonásokban Szalai Sándor dolgozta ki 1963-ban. Az első nemzetközi szintű megbeszélésre 1964 szeptemberében Budapesten (akkor még 7 ország intézeteinek részvételével) került sor, és a módszerek részletes kidolgozása után, 1965. szeptember és 1966. február között 11 ország végrehajtotta a kutatás első fázisát képező felvételeket. Ezek közül 10 országban néhány hónap alatt megtörtént az adatfeldolgozás, mely egyébként az országok közötti tudományos együttműködési készség szép példáját mutatta: az elektronikus számológépekkel jobban felszerelt intézetek minden ellenszolgáltatás nélkül feldolgozták a gyengébben ellátott intézetek által gyűjtött anyagokat. Így lehetővé vált, hogy az első eredmények már az 1966. szeptember elején tartott VI. Szociológiai Világkongresszuson nyilvánosságra kerüljenek.¹

1. A VIZSGÁLAT MÓDSZERÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A kutatás első fázisában, az ún. kísérleti felvételnél (pilot study) a cél az iparosodás és a városiasodás körülményei között élő felnőtt lakosság időmérlegeinek vizsgálata volt. E cél magyarázza a vizsgálat földrajzi és demográfiai előírásait: a felvételt egy közepes nagyságú, 30 000 és 280 000 közötti népességű, meglehetősen iparosodott városban (ahol a keresőknek legalább 30 százaléka az iparban, legfeljebb 25 százaléka a mezőgazdaságban van foglalkoztatva) és a város vonzási körzetében kellett végrehajtani, a 18 és 65 év közötti lakosságnál. Egyes országokban, ahol a városok közti különbségek igen nagyok, egynél több várost választottak ki, sőt két esetben országos mintát vettek. Az előírt minimális mintanagyság 2000 fő volt. Az előírt kritériumok azt eredményezték, hogy — az eredeti célnak megfelelően — a minta túlnyomó részét mindenütt munkás-alkalmazotti háztartások alkotják. A parasztok aránya 0—3, a kisiparosoké, a kiskereskedőké 0—7 százalék, csupán Belgiumban van ez utóbbi 10 százalék körül.

A mintát mindenütt véletlenszerűen választották ki rendszerint a városon belüli rétegezéssel, általában két lépcsőben: elsőnek a háztartásokat jelölték ki, majd ezeken belül az ún. Kish-féle módszerrel került kiválasztásra háztartásonként egy személy. (A Kish-féle módszer lehetővé teszi, hogy előre elkészített véletlen táblázatok segítségével a kérdőbiztos a helyszínen, azaz a családnál jelölje ki a megkérdezendő személyt anélkül, hogy a család összetételéről előzetes információk lennének.²)

Az adatgyűjtés személyes felkeresés útján történt, a kikérdezés és önkítöltés kombinációjával. A kérdőbiztos az első felkeresésnél a megkérdezendő személynek átadta az időbeosztásra vonatkozó kérdőívet. Ezen kellett vezetnie az illetőnek az első felkeresést követő napon a napi időbeosztását a tevékenységek kronológikus sorrendjében. Külön érdekessége e felvételnek, hogy nemcsak azt tudakolta, hogy mit csináltak, hanem egy-egy tevékenységet több dimenzionális

¹ Az eviani jelentés teljes terjedelmében megjelent a francia statisztikai hivatal (INSEE) *Etudes et Conjoncture* c. folyóiratának 1966. évi szeptemberi számában.

² A módszer egyik változatának leírását l.: *Leslie Kish: Survey Sampling*. John Wiley and Sons. New York, 1965. 398—401. old.

rendszerben rögzített. Így felmérte a párhuzamos tevékenységeket is („Mit csinált még közben”), továbbá azt, hogy *hol és kinek a társaságában* történt valami. Végül a vizsgált napot követő napon a kérdőbiztos ismét felkereste a kiválasztott személyt, ellenőrizte, esetleg kiegészítette a már elkészített napi-rendet, és kikérdezés alapján kitöltött egy másik kérdőívet, mely az egész család és a kiválasztott személy fontosabb adatait tartalmazta.

A feldolgozás rendkívül részletes volt. Az alapkérdőív anyaga csak egy kártyatervet foglalt le, a napirend azonban személyenként átlagosan 4,5-et. A tevékenységek az eredeti sorrendben kerültek kártyára, az összes felvett dimenziókkal együtt. A feldolgozás során 10 főcsoportban összesen 99-féle tevékenységet különböztettünk meg, vagyis a tevékenységek listája is sokkal bővebb volt a szokásosnál. Így országonként 10—15 000 kártya készült el, amelyek elektronikus számológépeken kerültek feldolgozásra. (A magyar lyukkártyákat a Kölni Egyetem számítóközpontja dolgozta fel.) Az eviani Kongresszusra elkészült első jelentés a módszerek részletes leírásán kívül a főbb eredmények rövid áttekintését és mintegy 60 összefoglaló táblát tartalmazott.

Az első felvétel munkáiban részt vevő országok, a mintavételi helyek és a részt vevő intézmények a következők voltak:

Ország	Kiválasztott város(ok)	Részt vevő intézmények
Belgium	Országos minta	a Brüsszeli Egyetem Szociológiai Intézete
Bulgária	Kazanlik	a Szakszervezeti Tanács tudományos kutatócsoportja
Csehszlovákia	Olomouc (Olmütz)	a Prágai Műegyetem Szociológiai Laboratóriuma
Egyesült Államok	a) Jackson (Michigan) b) Országos minta az 50 000-nél nagyobb városokból	a Michigan-i egyetem (Ann Arbor) kutatási központja (Survey Research Center)
Franciaország	6 város	Statisztikai Hivatal (INSEE, Institut National de Statistique et des Études Économiques)
Jugoszlávia	a) Kragujevac b) Maribor	Szociológiai Intézet, Belgrád a Ljubjanai Egyetem Filozófiai és Szociológiai Intézete
Lengyelország	Torun	a) Munkaügyi Intézet (Varsó) b) a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézete
Magyarország	Győr	a) a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoportja b) a Központi Statisztikai Hivatal megbízott munkatársai

Ország	Kiválasztott város(ok)	Részt vevő intézmények
Német Szövetségi Köztársaság	a) Osnabrück b) Országos minta	a) a Kölni Egyetem Nemzetközi Társadalomtudományi Kutatásokat végző intézete b) a Münsteri Egyetem Társadalomkutató Intézete (Dortmund)
Szovjetunió	Pszkov	a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Gazdasági és Iparszervezési Kutatóintézete (Novoszibirszk) (az adatfeldolgozást a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala végezte)

A továbbiakban a nemzetközi vizsgálat néhány eredményét ismertetjük. Összesen két problémakört érintünk. Az egyik a szabadidő kérdése, amellyel hazánkban már igen sokat foglalkoztak, de a nemzetközi háttér megvilágítása segíthet a hazai adatok értelmezésében. A másik téma az egyedüllét és az interakciók kérdése szinte érintetlen terület, és ezért tarthat számot érdeklődésre. A két téma tehát két különböző szempontból ad képet a nemzetközi időmérleg-vizsgálat hasznosságáról: egyfelől bizonyítja, hogy gyakran vizsgált kérdéshez is van mondanivalója a vizsgálatnak, másrészt azt mutatja, hogy újszerű kérdéscsoportok megválaszolására is van mód ezen anyag alapján.

Előre kell bocsátanunk, hogy a módszerekből következő több adottság miatt a számok csak hozzávetőleges pontosságúak, és nem alkalmasak az egyes országok jellemzésére (hiszen többnyire csak egy-két városra vonatkozott az adatgyűjtés). Az országok közötti különbségek tendenciái mégis elég jól kirajzolódnak, és nagyságrendi tájékozódásra alkalmasak.

2. MUNKAIDŐ — SZABADIDŐ

Már említettük, hogy az időmérleg-vizsgálatok egyik lényeges célja a munkaidő és a szabadidő közti kapcsolat, valamint a szabadidő felhasználásának kutatása. Valóban, a szabadidő problémája a modern vagy modernizálódó világ egyik központi kérdésévé lett, és pedig kétféle megközelítésben is. Különös súlyt kaphatnak e vizsgálatok akkor, ha valamelyik országban vagy egyes társadalmi csoportoknál *nincs elég szabadidő*, és ez sem ritka jelenség. Ezzel egyidejűleg nagyon komoly létjogosultsága van — elsősorban a közeljövő, és sokszor a jelen szempontjából — annak a közelítésnek is, hogy *túl sok a szabadidő*. A társadalom tagjainak kulturális felkészültsége nem elég ahhoz, hogy szabadidejüket tartalmasan, valóban élvezetesen tudják felhasználni. Érdeemes aláhúzni, hogy e két probléma nem határolódik el területileg élesen abban az értelemben, hogy bizonyos, fejlett ipari országokban csak a másodiknak említett kérdés lenne időszerű, másutt csak az első; minden országon belül megtalálható mindkét vetület, többnyire társadalmi csoportonként differenciálódó hangsúllyal. Mégis, bizonyos fokig lehet általánosítani s így például megállapíthatjuk, hogy Magyarország még azok közé az országok közé tartozik, ahol a

szabadidő rövidsége okozza a nagyobb gondot. Természetesen ma már a munkaidő hossza minden iparosodó országban szabályozva van és így a szabadidő³ *abszolút* hiányával úgyszólván sehol sem találkozunk, a ténylegesen meglevő szabadidő hosszának megítélésére pedig objektív mérce nincs: csupán adott összefüggéseken belül beszélhetünk sok vagy kevés szabadidőről. Így például Magyarországon a többi vizsgált országnál hosszabb a napi munkaidő és ez első-sorban a legrugalmasabb tevékenységtípusokra, a szabadidős tevékenységekre hat.

A munkaidő és a szabadidő hossza azonban nem teljesen korrelált, hiszen e kettő mellett más tevékenységek ideje is változhat országonként vagy csoportonként. Az 1. táblában például egy kiugró kivétel van, Franciaország, ahol a viszonylag rövid munkaidő ellenére a szabadidő is viszonylag kevés. E kivétel magyarázata: a franciák a többi országnál lényegesen hosszabb időt töltenek étkezéssel. (Itt azonnal kitűnik a definíciók problematikus volta: kérdéses, vajon nem kellene-e, legalábbis részben szabadidőnek tekinteni a hosszúra nyúló, kényelmes étkezéseket?)

1. tábla

A munkaidő és a szabadidő néhány országban
(csak kereső férfiakra vonatkozó adatok)

Ország	A főfoglalkozáshoz kapcsolódó napi átlagos munkaidő	A kereső munkával kapcsolatos összes napi időráfordítás*	A napi átlagos szabadidő
Csehszlovákia.....	5,8	6,7	4,8
Egyesült Államok	6,1	7,6	4,8
Szovjetunió	6,2	7,6	4,9
Franciaország	6,5	7,5	3,8
Lengyelország	6,6	8,0	4,8
Belgium	6,7	7,7	4,7
Bulgária	6,7	8,4	3,5
<i>Magyarország</i>	7,2	8,8	3,8

* A másodállás, a munkahelyi étkezés, valamint a lakás és a munkahely közötti közlekedés idejével együtt.

A napi átlagos tartam természetesen nem az egyetlen fontos jellemzője a munkaidőnek. Ezt az információt szervesen kiegészítik a munkaidő heti, évi stb. eloszlására vonatkozó adatok. Így például azonos heti munkaidő mellett nagyon különböző lehet az évi szabadság tartama (erről nincs anyagunk a felvételben), emellett azonos vagy hasonló heti munkaidő is nagyon különbözőképpen oszolhat meg: hosszabb munkanap és több szabadnap, vagy rövidebb munkanap és kevesebb szabadnap formájában. Nyilvánvaló, hogy a családi együttlét, a hétvégi programok stb. szempontjából egészen mást jelent a két-napos hétvége, mint például az olyan ötnapos munkahét, amelynél az egyik — esetleg mindkét — szabadnap valamelyik hétköznapra esik. Mindezekből a szempontokból elég lényeges különbségek vannak az országok között. Magyarországon például (a magas heti óraszám miatt) viszonylag hosszú a napi munkaidő azokon a napokon is, amikor ténylegesen dolgoztak, a szabadnapok

³ Szabadidőn itt és a továbbiakban a keresőtevékenység, a házi- és egyéb munkák és a személyi szükségletek után fennmaradó időt értjük.

aránya viszont alacsony (alig több mint heti egy szabadnap). Ugyanakkor például a Német Szövetségi Köztársaságban erős a munkaidő koncentráltasága: itt a leghosszabb a napi munkaidő a ténylegesen ledolgozott napokon, viszont közel heti két szabadnap van, a második szabadnapoknak kb. fele szombatra esik. A nemzetközi adatok egyébként arra utalnak, hogy nem megalapozott az az eléggé elterjedt vélemény, mely szerint a „nyugati országok” többségében általános a szabad szombat (vagyis a kétnapos hétvége): az Egyesült Államok és a Német Szövetségi köztársaság kivételével még a 30 százalékot sem éri el a szabad szombatok aránya, viszont az Egyesült Államokban eléggé általános, a vizsgált országok közül legmagasabb, a vasárnapi munka, amit az automatizált üzemek elterjedtsége valószínűsít. (Jegyezzük meg, hogy mindezek az adatok nem adnak képet a munkavégzés minőségi oldalairól — intenzitás, munkakörülmények stb. — ez azonban nem is volt e felvétel feladata.)

2. tábla

A munkaidő-elosztás néhány mutatója a kereső férfiaknál

Ország	A főfoglalkozáshoz kapcsolódó átlagos napi munkaidő a ledolgozott napokon (óra, tizedóra)	A szabadnapok	A szabad szombatok	A szabad vasárnapok
		aránya az összes		
		naphoz	szombathoz	vasárnaphoz
		viszonyítva (százalék)		
Német Szövetségi Köztársaság ..	8,6	26	45	76
Magyarország	8,3	15	7	69
Franciaország	8,1	21	17	72
Belgium	7,7	22	28	80
Jugoszlávia.....	7,7	17	6	72
Csehszlovákia.....	7,6	24	11	84
Egyesült Államok	7,6	21	47	63
Lengyelország	7,6	15	6	70

A szabadidőről is jóval több felvilágosítást nyújt a nemzetközi felvétel, mint egyszerűen csak a napi átlagos tartamokat. Amellett hogy e tartamok különbségei például kor, foglalkozás, nem, a napok típusa vagy a műszakbeosztás szerint is sok következtetésre adnak lehetőséget — amelyekre itt most nem térünk ki —, érdeklődésre tarthatnak számot a napi szabadidő felhasználására vonatkozó adatok, még abban a viszonylag durva csoportosításban is, ahogy az első feldolgozás után rendelkezésre állnak.

Itt is, mint annyi esetben meglepők az *azonosságok* egymástól igen távol eső országok között is. Így például már *mindenütt* a leghosszabb időt igénybe vevő szabadidős tevékenység a *televízió nézés* (noha a tv-ellátottság a felvétel idején még nagyon különböző volt). Ugyanígy, *mindenütt* a rádiót szinte kiszorította a televízió az ún. „elsődleges” tevékenységek közül: a *rádióhallgatás túlnyomó részben* mellékes, kísérő tevékenységként zajlik, olvasás, étkezés, utazás stb. közben történik.

Hasonlóképpen általános jelenség, hogy a kulturális rendezvények — mozi, színház, koncert — egy-egy nap csak igen szűk kört érintenek, és hogy a sétára és főleg a sportolásra fordított idő *mindenütt rendkívül kevés*.

A különbségeknél elsősorban az tűnik szembe, hogy a tanulás, a felnőtt továbbképzés szinte a szocialista országok monopóliuma: a szabadidő hosszától függetlenül (tehát Magyarországon is) több időt szánnak e célra, mint a tőkés-országok bármelyikében. Ennek következtében azután az egész ún. kulturális jellegű szabadidőtöltés valamivel nagyobb súlyt kap a szocialista, mint a tőkés-országokban: a szocialista országok mindegyikében több mint a teljes szabadidő 50 százaléka e csoportba kerül. Emellett — éppen a televízió valamivel kisebb szerepe miatt — kedvezőbbnek tűnik a szabadidő-felhasználás belső szerkezete a szocialista, mint a kapitalista országokban.

Külön szint képvisel a szocialista országokon belül a Szovjetunió, ahol a fent leírt tendenciák már erősebben rajzolódnak ki. Valamennyi ország közül itt a leghosszabb az ún. kulturális jellegű tevékenységek tartama, ezen belül a tanulásra, az olvasásra és a rendezvénylátogatásra fordított idő is több, mint bárhol másutt.

Végül érdemes megemlíteni, hogy a már hosszabb ideje televízióval rendelkező országokban kezd a rádióhallgatáshoz hasonlóan a tv-nézés is másodlagos, mellékes tevékenységgé változni. (Így például Franciaországban a tv-nézésnek több mint egyharmada, az Egyesült Államokban egyötöde már másodlagos tevékenység.

3. tábla

Az átlagos napi szabadidő eltöltése
(kereső férfiak)

Tevékenység	Belgium	Franciaország	Német Szövetségi Köztársaság	Egyesült-Államok	Magyarország	Lengyelország	Szovjet-unió	Cseh-szlovákia
a) Elsődleges tevékenységek								
Tanulás	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4	0,4	0,7	0,3
Rádió	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Televízió	1,4	0,9	1,0	1,6	0,7	1,3	0,8	1,5
Olvasás	0,7	0,5	0,5	0,7	0,5	0,7	1,1	0,7
Rendezvények ..	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,3	0,1
<i>Kulturális tevékenységek együtt</i>	<i>2,6</i>	<i>1,7</i>	<i>1,8</i>	<i>2,7</i>	<i>2,0</i>	<i>2,7</i>	<i>3,1</i>	<i>2,8</i>
Társadalmi szervezetek	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2
Társadalmi élet .	0,6	0,6	0,9	1,0	0,5	0,7	0,4	0,6
Beszélgetés	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Séta	0,1	0,2	0,6	0,0	0,3	0,2	0,5	0,2
Sport	0,1	0,1	0,3	0,2	0,2	0,0	0,2	0,1
Egyéb	0,4	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2
<i>Nem kulturális tevékenységek ..</i>	<i>1,7</i>	<i>1,5</i>	<i>2,2</i>	<i>1,8</i>	<i>1,4</i>	<i>1,4</i>	<i>1,5</i>	<i>1,5</i>
<i>Pihenés</i>	<i>0,4</i>	<i>0,6</i>	<i>0,4</i>	<i>0,3</i>	<i>0,4</i>	<i>0,7</i>	<i>0,3</i>	<i>0,5</i>
<i>Összesen</i>	<i>4,7</i>	<i>3,8</i>	<i>4,4</i>	<i>4,8</i>	<i>3,8</i>	<i>4,8</i>	<i>4,9</i>	<i>4,8</i>
b) Elsődleges és másodlagos tevékenységek együtt								
Rádió	1,1	0,8	0,6	0,9	0,7	0,8	0,6	1,3
Televízió	1,5	1,4	1,2	2,0	0,7	1,5	0,8	1,6
Olvasás	1,0	0,7	0,9	1,0	0,7	1,1	1,2	1,2

3. EGYEDÜLLÉT — TÁRSADALMI ÉRINTKEZÉS

A nemzetközi időmérleg-vizsgálat elsősorban a nap huszonnégy órájának tevékenységek szerinti felosztását kívánta megállapítani, emellett azonban a vizsgálat kiterjedt annak a megfigyelésre is, hogy a különböző tevékenységek ideje alatt az emberek kikkel vannak együtt, kikkel érintkeznek. E megfigyelések eredményeinek segítségével lehetőség nyílik az időmegoszlásnak egy új szempont szerinti elemzésére: megvizsgálhatjuk, hogy az emberek a huszonnégy órából mennyi időt töltenek egyedül, mennyit társaságban, és hogy a társaságban eltöltött órák miként oszlanak meg az emberi kapcsolatok jellege szerint.⁴

A különféle tevékenységek az esetek jelentős részében magukkal vonnak bizonyos emberi kontaktusokat, míg másokat kizárnak. Ebből következik, hogy a társadalmi érintkezések szerinti időmegoszlást nagy vonalakban meghatározza a napi tevékenységi struktúra. Azonban sok olyan tevékenység van, amelynél mások jelenléte nem szükséges, de lehetséges; más tevékenységek pedig különböző társaságokban egyaránt folytathatók. Olvasni, televíziós adást nézni lehet egyedül vagy társaságban; kártyázni, beszélgetni lehet a család tagjaival vagy pedig ismerősökkel, barátokkal. Abban, hogy az egyes tevékenységek általában milyen társas körülmények között zajlanak le, feltételezésünk szerint, társadalmi és kulturális tényezők játszanak közre, és ezért a különféle társas együttlétek előfordulásánál tapasztalható különbségek alapvető társadalmi-kulturális eltéréseket jelezhetnek.

Célunk a nemzetközi időmérleg-vizsgálat társas kapcsolatokra vonatkozó eredményeinek bemutatásánál is csak az, hogy ízelítőt adjunk. Elsősorban a vizsgálatban részt vevő országok közötti különbségekre kívánjuk felhívni a figyelmet, háttérbe szorítva az országokon belül tapasztalható eltérések tárgyalását. Helyenként azonban szükséges megemlékeznünk ez utóbbiról is, mivel néhány esetben az országok közötti különbség elsősorban az országokon belüli arányokban mutatkozik.⁵

Egyedüllét

A felvétel eredményei szerint a napi 24 óra 40—70 százaléka között mozog az az idő, amit az emberek egyedül töltenek. Ezen idő nagyobb részét az alvás ideje teszi ki, amelyet mint említettük, a felvételnél minden esetben egyedül folytatott tevékenységnek kellett minősíteni. A keresőknél az alvási idő az ösz-

⁴ Tekintettel arra, hogy a nemzetközi időmérleg-vizsgálat nagy és szerteágazó problematikájában az a kérdés, hogy a kérdezett személy tevékenységét *kinek társaságában* folytatta, csak kis helyet foglalhatott el, szükségzerű volt a kérdésfeltevés leegyszerűsítése és a feldolgozás során bizonyos összevonások végrehajtása. Így a felvételi kérdőíven egyaránt és megkülönböztetés nélkül szerepelnek a „kinek a társaságában” rovatban azok a) akikre a tevékenység irányult (például gyermekek, akiket gondoznak); b) akik közreműködtek a tevékenységben (például barátok, akikkel a kérdezett beszélgetett), és c) akik passzívan jelen voltak a tevékenység ideje alatt (például családtagok, akik szintén a szobában tartózkodtak, amíg a kérdezett olvasott). Ez utolsó esetben kivételt képezett az alvás, amelyet a megállapodás szerint mindig úgy kellett minősíteni, mint amely alatt a kérdezett egyedül volt, függetlenül attól, hogy az alvás ideje alatt volt-e más a szobában vagy sem. — A feldolgozás alkalmával ott, ahol egy tevékenység ideje alatt többen voltak egyidejűleg jelen, szükség volt részben összevonásokra, részben kiemelésekre. A kiemeléseknél azoknak a személyeknek a jelenlétét kellett kódolni, akiknek ottléte a tevékenység szempontjából a legfontosabbnak minősült.

⁵ A nemzetközi időmérleg-vizsgálat alkalmával, bár a mintavételi és adatfelvételi feltételek figyelembevétele és az eredmények kódolása egységes szempontok szerint történt valamennyi részt vevő országban, mégsem zárható ki annak lehetősége, hogy bizonyos kérdéseknél, így elsősorban az egyedüllét—társas érintkezés vizsgálatánál némileg eltértek az egyes országokban alkalmazott gyakorlatok. Eppen ezért az eredményeket fenntartással kell kezelni és a belőlük levont következtetések is csupán mint a további vizsgálatok hipotézisei tekintendők.

szes egyedül töltött időnek kétharmada—háromnegyede, az inaktívknál fele—háromötöde. Tartama lényegesen változik országok és demográfiai-társadalmi csoportok szerint, azonban az alvási időnél tapasztalható eltérések mind órában, mind százalékban kifejezve sokkal kisebbek annál, mint ami az ébren egyedül eltöltött idő tartamánál észlelhető. Az alvási idő egyik országban és egy demográfiai-társadalmi csoportra nézve sem száll átlagosan napi 7 óra alá és nem emelkedik 9 óra fölé;⁶ az ébren egyedül töltött idő ezzel szemben napi 2 óra és 9 óra között mozog. Tekintve, hogy célunk elsősorban a tudatos magatartásból adódó társadalmi érintkezések előfordulásának és hiányának vizsgálata, ezért összehasonlításainknál csak az ébren egyedül töltött időt vettük figyelembe.

Az ébren egyedül eltöltött idő tartama országoként és a demográfiai szempontok, valamint a gazdasági aktivitás szempontjai szerint alkotott csoportoknál a következőképpen alakul.

4. tábla

Az ébren egyedül töltött idő átlagos tartama
(óra és tizedóra)

Országok	Kereső férfiak		Kereső nők		Nem kereső nők	
	házas	nem házas	házas	nem házas	házas	nem házas
családi állapotúak						
Jugoszlávia*	2,0	2,6	2,9	3,2	4,0	5,7
Csehszlovákia	2,0	4,2	2,7	4,7	3,6	6,9
Magyarország	2,4	2,3	3,0	3,2	5,5	6,0
Belgium	2,9	3,0	3,7	3,4	5,0	5,3
Lengyelország	3,0	2,2	3,3	3,3	4,9	5,5
Szovjetunió	3,0	3,0	2,8	4,0	5,7	3,8
Franciaország	3,0	3,2	3,0	3,6	3,9	4,4
Német Szövetségi Köztársaság**	3,0	3,9	4,9	5,3	5,5	7,2
Egyesült Államok**	6,1	6,9	6,3	7,1	6,7	6,5

* Itt és a továbbiakban a kragujevacai felvétel eredményei.

** Itt és a továbbiakban az országos minta alapján kapott eredmények.

Az ébren egyedül eltöltött idő általában 2—3 óra a kereső tevékenységet folytatóknál és 5—6 óra az inaktív nőknél; maximális értékét a nem házas inaktív nőknél éri el. Ez a különbség nem kíván bővebb magyarázatot: magától értődő, hogy a háztartásban dolgozó, többnyire otthon tartózkodó nők azok, akik legtöbbet vannak egyedül, közülük is a nem házasok vagy pedig a gyermektelen asszonyok.⁷ További vizsgálatot igényel viszont az országok adatainak összehasonlításakor szembeötlő különbség az európai és az amerikai helyzet között.⁸

Az amerikai és az európai emberek által egyedül töltött idő tartama tekintetében a legnagyobb különbség a keresőknél tapasztalható. Az amerikai kere-

⁶ 7 óránál kevesebb az alvási idő az éjjeli műszakban dolgozóknál, míg tartama vasárnap 9 óra fölé is emelkedik.

⁷ Az inaktív házas gyermektelen nők általában egy-másfél órával több időt töltenek egyedül, mint az inaktív, házas gyermekes nők.

⁸ Az európai országokban, illetve az Egyesült Államokban egyedül töltött idő nagyságánál tapasztalt nagy különbség létrejöttében szerepe lehet az eltérő felvételi és kódolási gyakorlatnak, de nem valószínű, hogy csak arra lenne visszavezethető.

sők általában kétszer-háromszor annyi időt töltenek egyedül, mint a vizsgált európai országok keresői. Sokat vannak egyedül az inaktív amerikai nők is, de a nem kereső nők esetében már nincs olyan nagy különbség a két kontinens között. Ebből adódik viszont, hogy egészen más az egyes csoportokra jellemző mutatók egymáshoz viszonyított aránya Amerikában, mint Európában: míg az európai országokban az inaktív nők általában másfél-kétszer annyi időt töltenek egyedül, mint a kereső férfiak és nők, addig Amerikában e csoportok között nincs lényeges különbség, sőt ez az időtartam a nem házas keresőknél a leghosszabb.

Az európai és amerikai helyzet eltérő vonásainak elemzéséhez azt kellene megvizsgálni, melyek azok a tevékenységek, amelyeket Európában társaságban, mások jelenlétében végeznek, az Egyesült Államokban pedig egyedül. Egy ilyen vizsgálathoz azonban ez idő szerint még hiányoznak a szükséges feldolgozási táblák. Ezért meg kell elégednünk azzal, hogy a különböző társaságban eltöltött idők nagyságából és arányaiból visszakövetkeztetve próbáljunk magyarázatot keresni az eltérésekre.

Társadalmi érintkezés

A társaságban töltött időt első megközelítésben három kategóriába összevonva vizsgáltuk. A kategóriák a következők voltak: a) a háztartás tagjai társaságában eltöltött idő, b) rokonok, barátok, ismerősök és szomszédok társaságában eltöltött idő, és c) munkatársak társaságában eltöltött idő.

Az országok közötti különbségeket elemezve az alábbi megállapításokat tehetjük:

1. a munkatársakkal töltött idő a szocialista országokban jelentősen hosszabb, mint a vizsgált tőkésországokban;
2. a keresők több időt töltenek háztartásuk tagjaival a három vizsgált európai kapitalista országban, mint a szocialista országokban;
3. különleges az amerikai helyzet: itt a legrövidebb a munkatársakkal töltött időtartama, de a háztartás tagjaival való együttlété is;
4. barátokkal, ismerősökkel általában hosszabb ideig vannak együtt az emberek a vizsgált nyugati országokban, mint a szocialista országokban.

A munkatársakkal töltött idő vizsgálatánál figyelembe vettük a munkaidő alakulását is. A kettő egybevetése azt mutatja, hogy a munkaidő hosszánál tapasztalható különbségek nem magyarázhatják a munkatársakkal együtt töltött idő tartamánál észlelt eltéréseket. A két szempont szerint mért idő tartamának egymáshoz viszonyított aránya is lényegesen eltér a szocialista országokban a kapitalista országokban számított aránytól. A szocialista országokban a munkatársakkal töltött idő általában azonos hosszúságú a munkaidővel, sőt a nem házasoknál meg is haladja azt, ezzel szemben a kapitalista országokban jelentősen elmarad attól. (Lásd az 5. táblát.)

Az adatok arra engednek következtetni, hogy a munkaidőtől függetlenül a munkatársakkal való együttlét csak a nem házas keresőknél játszik szerepet; ők feltehetően szabadidejük egy részét is munkatársaikkal együtt töltik el. Ezzel szemben a házasoknál a kollégákkal való érintkezés valószínűleg valamennyi vizsgált országban a munkahelyre korlátozódik és a kereső tevékenység végzésének ideje alatt zajlik le. Ebből következően a munkatársakkal együtt töltött idő tartamában mutatkozó országok közötti különbség végső soron a munkakörülményekben, a munka szervezetében rejlő eltérésekre vezethető vissza. A nemzetközi időmérleg-vizsgálat eredményei arra engednek követke-

tetni, hogy a szocialista országokban a munkavégzés során a dolgozók inkább többedmagukkal együtt tartózkodnak egy helyiségben és esetleg maga a munkavégzés is inkább kollektív tevékenység, mely alatt a dolgozók állandó interakcióban állnak egymással. Már az európai tőkésországokban is kisebb az emberek közötti érintkezések időtartama munka közben, az Egyesült Államokban pedig az emberek a munkaidőnek fele—kétötöde alatt vagy teljesen egyedül vannak, vagy annyira elkülönülve végzik munkájukat, hogy a munkatársakkal való érintkezésre egyáltalán nem kerül sor.⁹ Azt hisszük, ez választ ad arra is, mi okozza, hogy az amerikai keresők kétszer-háromszor annyi időt töltenek egyedül, mint a vizsgált európai országok keresői — az amerikai dolgozó többet dolgozik magányosan, mint európai társai.

5. tábla

A munkatársakkal töltött idő és százalékos aránya a munkaidőhöz viszonyítva

Ország	A munkatársakkal töltött idő (óra, tizedóra)				A munkatársakkal töltött idő aránya (százalék)			
	házas kereső		nem házas kereső		házas kereső		nem házas kereső	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Magyarország	7,1	6,0	7,3	6,9	97	100	111	105
Jugoszlávia	6,6	5,2	6,8	6,0	102	100	108	105
Lengyelország	6,5	5,0	7,8	6,3	98	91	118	105
Szovjetunió	6,2	5,4	7,1	5,8	100	95	122	98
Csehszlovákia	5,1	4,2	5,7	4,2	88	84	102	79
Franciaország	5,1	3,3	5,5	4,5	77	61	93	80
Német Szövetségi Köztársaság ...	4,8	2,3	5,2	4,2	74	70	81	89
Belgium	3,8	2,2	4,7	3,5	57	40	69	63
Egyesült Államok	3,4	2,5	4,1	2,7	56	53	66	59

A munkakörülmények és a munkaszervezet okozta különbségek érdekesen differenciálódnak, ha a munkatársakkal töltött időt a megkérdezettek foglalkozási jellege szerinti bontásban vizsgáljuk. Így azt láthatjuk, hogy a segéd-munkások mindenütt, így az Egyesült Államokban is, munkatársaikkal állandó érintkezésben végzik munkájukat. A szakmunkások és a műszaki szakalkalmazottak munkaideje és munkatársakkal együtt töltött idejének hossza között Európában még nincs lényeges különbség sem Magyarországon, sem Franciaországban vagy a Német Szövetségi Köztársaságban; ezzel szemben az Egyesült Államokban az utóbbi az előbbinek csak kb. 60 százalékát teszi ki. Az európai országok közötti különbség a szellemi foglalkozásúaknál jelentkezik; míg Magyarországon a munkatársakkal töltött idő a munkaidőtől még itt sem igen tér el, addig az említett két nyugat-európai országban a kettő aránya az Egyesült Államokban tapasztalt arányhoz igazodik. (Lásd a 6. táblát.)

A háztartás tagjaival töltött idő tartamának alakulásában több tényező játszhat szerepet, mint a munkatársakkal töltött idő esetében és ezért az összehasonlítások alkalmával észlelt különbségeket nehezebb értelmezni. A hosszú

⁹ Belgiumban is alacsony a munkatársakkal együtt töltött idő hossza: ebben azonban feltehetően közrejátszik, hogy a belga mintába viszonylag sok kisiparos, kiskereskedő került.

együttlét egyaránt lehet következménye fáradságos háztartási kötelezettségek ellátásának vagy kedvezőtlen, szűkös lakásviszonyoknak, vagy annak, hogy valaki előnyben részesíti a családjával való együttlétet a magányos vagy idegenek társaságában történő szórakozásnál, csak néhány lehetőséget említve. Az egyes tényezők szerepének felmérésére csak akkor adódik majd lehetőség, ha a társas együttlétre vonatkozó adatok már tevékenységek szerint is rendelkezésünkre állnak.

6. tábla

A kereső férfiak munkaidejének és munkatársakkal töltött idejének átlagos tartama a foglalkozás jellege szerint (óra, tizedóra)

Foglalkozás	Magyarország	Franciaország	Német Szövetségi Köztársaság	Egyesült Államok
Segédmunkás				
mi.	7,3	6,3	7,4	6,7
mt. i.	7,4	5,0	5,6	5,7
Betanított és szakmunkás				
mi.	7,3	6,2	6,0	5,9
mt. i.	7,5	6,0	6,3	3,5
Műszaki szakalkalmazott				
mi.	6,6	6,9	6,6	6,1
mt. i.	7,1	6,8	6,2	3,4
Irodai dolgozó				
mi.	6,0	6,4	5,5	6,7
mt. i.	5,9	4,9	4,7	3,7
Adminisztratív dolgozó				
mi.	7,6	5,7	5,0	5,9
mt. i.	7,4	4,1	3,9	2,8
Értelmiségi				
mi.	6,9	6,9	6,3	6,2
mt. i.	6,9	4,3	3,1	3,1

Megjegyzés: mi. — munkaidő; mt. i. — munkatársakkal töltött idő.

Az országok között nem állapítható meg egyértelmű rangsor a háztartás tagjaival töltött idő hossza alapján: más a helyzet a nőknél, mint a férfiaknál, a házasoknál, mint a nem házasoknál és a keresőknél vagy a nem keresőknél. A keresők esetében a vizsgált három európai tőkésország áll a rangsor elején: ezekben a leghosszabb a háztartás tagjaival töltött idő, azonban csupán egy ország van, mely a különböző csoportosítások szerinti rangsorolásoknál mindig nagyjából azonos helyen, mégpedig a sor végén található: ez az Egyesült Államok.

A speciális amerikai helyzetre magyarázatot keresve megvizsgáltuk, hogy milyen összefüggés van az otthon eltöltött idő és a háztartás tagjaival való együttlét tartama között. Feltételezhető volt ugyanis, hogy a családdal való rövidebb együttlét rövidebb otthon tartózkodással jár együtt. Ennél az összehasonlításnál csak a házas keresőket vettük figyelembe és az otthon tartózkodás tartamával a közvetlen családtagokkal (házastárs, gyermek) eltöltött időt vetettük egybe.

7. tábla

A házas keresők házastársukkal és gyermekeikkel töltött idejének és az otthon töltött időnek hossza hétköznap és vasárnap (óra, tizedóra)*

Eltöltött idő	Hétköznap				Vasárnap			
	Magyarország	Franciaország	Német Szövetségi Köztársaság	Egyesült Államok	Magyarország	Franciaország	Német Szövetségi Köztársaság	Egyesült Államok
Férfi, gyermektelen családdal	4,0	5,1	5,3	2,9	7,2	8,4	8,8	5,2
otthon	5,6	6,6	6,3	5,7	9,9	8,9	8,6	8,0
Férfi, gyermekes családdal	4,2	5,3	5,5	3,7	9,0	9,5	9,7	6,7
otthon	5,7	6,3	6,3	5,7	9,7	9,1	8,2	9,5
Nő, gyermektelen családdal	3,7	5,3	6,2	3,0	8,7	11,3	8,6	3,6
otthon	7,3	7,3	10,1	6,7	11,7	10,2	9,7	9,3
Nő, gyermekes családdal	5,5	7,6	8,1	4,9	9,5	12,2	9,5	5,9
otthon	7,9	8,6	12,4	8,6	12,1	10,0	13,0	12,7

* Alvási idő nélkül.

Az összehasonlított adatok nem támasztották alá feltevéseinket. Az otthon töltött idő tartama nem különbözik lényegesen az Egyesült Államokban attól, ami a kiemelt európai országokban tapasztalható. Amerikában tehát az emberek nem azért vannak keveset családjukkal, mert kevés időt töltenek otthon, hanem otthon is sokkal többet vannak egyedül, mint az európaiak. Nemcsak munkájukat végzik magányosan, hanem otthoni szabadidejüket is nagyobb arányban használják fel egyedül. Ebben, feltehetően nagy szerepet játszanak a tágasabb lakásviszonyok, amelyek lehetővé teszik a családtagok elkülönülését odahaza.

Az első helyen állnak viszont az amerikaiak a rokonok, ismerősök, barátok társaságában eltöltött idő hossza tekintetében. Ez az idő is erősen változó tartamú gazdasági aktivitástól, családi állapottól és nemtől függően, azonban a legtöbb csoportosításnál az amerikaiak azok, akik leghosszabb ideig vannak ismerőseikkel együtt. A keresők esetében ezen idő tartama országonként a következőképpen alakul.

8. tábla

A rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel töltött idő átlagos tartama (óra, tizedóra)

Országok	Kereső férfi		Kereső nő	
	házas	nem házas	házas	nem házas
Egyesült Államok	1,3	2,1	1,4	2,4
Német Szövetségi Köztársaság	1,2	1,9	1,2	1,8
Belgium	1,1	1,6	0,9	2,0
Jugoszlávia	1,1	2,7	0,8	1,4
Magyarország	0,9	2,5	0,6	1,2
Franciaország	0,8	2,3	1,0	1,8
Csehszlovákia	0,7	1,9	0,4	1,1
Lengyelország	0,6	1,8	0,4	1,2
Szovjetunió	0,3	2,1	0,3	1,0

Az elemzés céljából alakított három főcsoport, a munkatársak, a háztartás tagjai, a rokonok és ismerősök csoportjai közül a rokonok és ismerősöké az, amellyel az együttlét a legrövidebb ideig tart. Ugyanakkor azonban ennek az együttlétnek alakulása leginkább független a tevékenységek jellegétől és ennek következtében legtöbbet árulhat el a szabadidő felhasználásában szerepet játszó társadalmi-kulturális adottságokról. Beható vizsgálatra, mely a még pillanatnyilag rendelkezésre nem álló táblákat igényelné, bizonyára sor kerül majd a nemzetközi időmérleg-vizsgálat anyagának folyamatos feldolgozásánál, és az eredmények nemcsak fontos kérdésekre adnak majd választ, hanem bizonyítani fogják az időmérleg-vizsgálatok felhasználhatóságát is.

РЕЗЮМЕ

В 1965 году в организации действующего в рамках ЮНЕСКО венского центра по общественным наукам было произведено при помощи одинаковых методов обследование балансов времени более десяти стран. Целью обследования было изучение балансов времени взрослого населения, живущего в условиях индустриализации и урбанизации. В отношении каждой страны производилось обычно 2000 опросов. Обследование дало весьма богатый материал. Автор останавливается только на двух проблемах: это вопрос свободного времени и комплекс одиночества – общественных контактов.

В современном обществе встречаются как такие общественные группы, которые не имеют достаточно свободного времени, так и такие, которые имеют слишком много свободного времени, то есть члены последней группы не располагают достаточной культурной подготовкой, чтобы быть в состоянии дать содержание своему свободному времени. Согласно результатам международного обследования, в каждой стране имеются обе возможности, однако, путем определенного обобщения, могут быть выявлены также и различия между странами. Венгрия относится к числу тех стран, в которых большую проблему представляет краткость свободного времени. В отношении использования свободного времени между отдельными странами наблюдается большое сходство: так, например, повсеместно просмотр телевизионных программ занимает наиболее продолжительную часть свободного времени, в то время как время уделяемое событиям культурной жизни и спорту всюду является исключительно коротким. Различия наблюдаются, в первую очередь, в области учебы: дальнейшее образование взрослых является почти-что монополией социалистических стран.

Анализ проблемы одиночества – общественные контакты выявил значительную разницу между балансом времени американца и европейца. Трудящиеся Америки, например, проводят в два-три раза больше времени в одиночестве, чем рабочие и служащие подвергнутых обследованию европейских стран, что возникает на почве того, что американцы за рабочее время в меньшей мере общаются с коллегами и дома тоже в больше времени проводят в одиночестве, чем европейцы. Различия, наблюдающиеся в общественных контактах американцев и европейцев вероятно может быть отчасти объяснено общественными и культурными факторами; однако точное установление причин этого развития можно ожидать только после полной обработки материалов международного обследования балансов времени.

SUMMARY

In 1965, under the auspices of the Centre for Social Sciences of the UNESCO in Vienna, a time budget survey was carried out by more than 10 countries, all of them using the same methods. Aim of the survey was to study the time budget of the adult population living under the conditions of industrialization and urbanization. 2000 persons, in general, were interviewed in each country. The survey supplied a rich material, out of which the article deals with two problems: with the problem of leisure and with the problem of interaction between loneliness and social contact.

In the society of our modern times there are social groups which have no leisure time enough as well as such as have too much leisure time, i. e. the cultural

level of the members of the groups is not high enough, to make it possible for them to utilize their leisure time properly. The results of an international study show that both possibilities can be found in each country, by means of a certain degree of generalization, however, some difference can be observed among the countries included. Hungary belongs to those countries in which the shortness of leisure time causes great problems. Regarding the activities performed during the leisure time, a considerable similarity can be experienced among the countries. Thus, for instance, television watching is a leisure activity requiring the longest time, while the time spent on culture and sports is extraordinarily short everywhere. Some difference can be experienced, first of all, in studying; the continuation of studies for adults is almost the monopoly of the socialist countries.

The analysis of loneliness and social contact has revealed a considerable difference between the time budget of the European and American man. American working people spend two or three times as much time alone than the earners of the European countries. This is due, partly, to the fact that they are in a less extensive connection with their colleagues during work, and partly, because they spend a longer time alone at home than the Europeans do. The differences in the social contact between Americans and Europeans can presumably be attributed to the socio-cultural conditions; the clarification of the causes of the difference can be expected only after the full material of the international time budget survey is processed.